

*Szabadíts meg Urunk, esengünk,
minden megtörtént, meglévő és megtörténhető rossztól-bajtól,
és a boldogságos és dicsőséges,
azon szűzen isten-szülő Mária
és szent apostoljaid: Péter és Pál,
valamint András
és minden szentek közbenjárására
adj békét kegyesen e kornak.
Óvj irgalmasan meg minden időben a bűnöktől,
és biztosíts bennünket minden háboritástól.*

DOKUMENTUM

Illyés Gyula munkássága 1941-1944 között a bibliográfia tükrében

Babits Mihály halála után, már a Magyar Csillag főszerkesztőjeként mondta Illyés Gyula: „A feladattal úgy voltam, mint Jónás a próféatasággal.” (Magyar Csillag 1941. 2. sz.) „Babitstól örököltem és ingyen kaptam a követ és nyakamba a felelősséget.” Több helyen is hivatkozott a tapasztalatokra, melyeket Babits betegségekor a Nyugat szerkesztésénél szerzett és rezignáltan jelentette ki: „Tudtam, hogy eltemethetem magamban az író.”

Valóban eltemette magában az író? A harmincas évek végétől a felszabadulásig valóban „nem a küzdést, hanem a kivárást, nem a tiltakozást, hanem a némaságot vállalja.” (Magyar Irodalom Története 1905-től napjainkig. Bp. 1967. Gondolat. 531.1.)

Nem módosítanak némileg ezen a képen a bibliográfia adatai?

Vas István szerint „Illyés a Magyar Csillaggal... töretlenül folytatta a második hőskort (a Nyugatról van szó P. F.)... igaz, hogy az Őrtoronyból menedék lett... mely befogadta a menekülőket málhástól, nyájastul — de ez nem csökkentette, inkább növelte hadászati és erkölcsi értékét...”

Eleinte havi egy alkalommal, 1942 őszétől havonta kétszer jelent meg a lap. Összesen 48 szám látott napvilágot, 48×64 oldalon, vagyis: 3072 összlapszámmal. A Magyar Csillagot Illyés maga is folytatásos regényként tekintette, de elsősorban nem saját, hanem a magyar irodalom folytatásos regényeként. (Illés Endre: „Nem a pénz vitt bennünket a Magyar Csillag, illetve Illyés Gyula köré. Az író folytonosságának kényszere hajtott és az, hogy megmutassuk: élünk, vagyunk, nem engedünk az irodalomból.”)

A helyzet nehéz volt: Magyarországon 1941—1944 között cenzúra volt. Az irodalmat és a sajtót már nem a polgári-jogi szempontok, hanem a hadügyi, a faji és egyéb törvények szerint ítélték meg, attól a pillanattól kezdve, hogy Magyarország háborúba lépett. Ilyen körülmények közt dolgozott Illyés, aki a Magyar Csillag szerkesztése mellett 1943-tól részt vett az átszervezett Szabad Szó szerkesztésében és jelentős szerepet vállalt 1942-ben a Történelmi Emlékbizottság szervezésében és munkájában is. De lássuk a bibliográfiát.*

Új, kötetben megjelent művek:

1941: Csizma az asztalon (tanulmányok) 161 l.; Koratavasz (regény) 1—2. köt.;
1942: Mint a darvak (novellák, életképek) 94 l.; 1943: Válogatott versek, 156 l.;

*Varga Rózsa—Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920—1960 c. könyve alapján (Akadémiai Kiadó, 1972)

1944: A tű foka (drámai példázat három felvonásban) 100 l. A Nyugat Kiadó ezt a művet küldte előfizetőinek 1944. április 15-én, a már betiltott Magyar Csillag helyett.

Újra kiadott művek:

Egy író életében, egy korszakának megítélésében nemcsak az új alkotások, hanem a régi mondanivaló megismétlése, vállalása is perdöntő, és az újdonság erejével hat.

1941: Petőfi, 3. kiad. (A köteten 2. kiadás szerepel, de Varga Rózsa és Patyi Sándor kiderítette, hogy volt előző kiadás is a műből, így ez már a harmadik volt). 1942: Puszták kiéde, 3. kiad. 304 l.: ua. 1943-ban 4. kiad. 1943: Magyarok. Naplójegyzetek (3. kiad.) 2. propaganda kiadás.

Az újra kiadott művekhez számítható az egyébként könyvészeti ritkaságnak számító Illyés Gyula — József Attila: A nép nevében című kötet is. 1942-ben jelent meg ponyvaformában, 32 oldalon, 10 fillérért. Illyés Gyulától nyolc, József Attilától tizenhat költeményt tartalmaz. (József Attilától: Anyám, Mondd mit érlel, Vigasz, Kész a leltár, Mama... stb., Illyés Gyulától: Nem menekülhetsz, Nocsak, Szegénység, Örök éhség... stb.)

Egy másik érdekes kiadvány, amely sem ide, sem az új kiadások közé nem sorolható: Ottó Ferenc — Illyés Gyula: Aratónap. Kantáta baritonszólóra, vegyeskarra, gyermekkarra és zenekarra. A szöveget Illyés költeményei alapján állította össze Ottó Ferenc. A mű 1942-ben jelent meg nyomtatásban.

Új versek:

1941—1944 március 19-e között megjelent új költemények, eddig megállapítható száma: 121. [Pl. Széchenyi, Falu az éjben, Őszi erdőben, Talpak, Máglya, Pihegő, Próba halál, Száz év múlva, Ami megmarad, Tolnai erdő, Schöpflin Aladár ünnepe, Vonatból, Petőfi (Százhuszadik születése napjára)... stb.] A címek felsorolása is nagy helyet foglalna el, hát még egy-egy mű értékelése. Egy költemény születésének körülményeivel mégis részletesebben foglalkozom, s ez a: Tüzes trón. Az előzmény: Milotay István, az Új Magyarország főszerkesztője, a szélsőjobb illusztris alakja, a népi írókról írt tanulmányában amolyan csalogató, hívogató kisajátító szándékkal írt többek között Illyés Gyuláról is. Illyés erre az említett verssel válaszolt, Katona Jenő folyóiratában, a Jelenkor-ban 1943. február 15-én. A költemény nem értette félre senki. Milotayék sem. Cikkben válaszoltak Illyés Gyulának. Az Új Magyarország cikkét átvette a szintén szélsőjobboldali Egyedül Vagyunk. (Oláh György lapja.) Néhány mondat a cikkből: „Illyés forradalmának egyik változata 1918—1919. Illyés kitart emellett... mi küzdünk ellene”. Az Egyedül Vagyunk követeli: Illyés és a Magyar Csillag köré tömörült írók mondják meg nyíltan, hogy „mi a véleményünk a Magyarországon lévő közel egymillió zsidóságról... A zsidóságnak a kommunizmusban játszott szerepéről.” (Egyedül Vagyunk 1943. április 8.) A költemény történetéhez tartozik: újra megjelent a Szabad Szó 1943. április 4. számában, a Magyarország esti kiadásában március 24-én, és mint corpus delictiát közölte az Egyedül Vagyunk is 1943. április 8-án.

Még ide kívánczok az Egyedül Vagyunk 1943. május 21-i számából a következő idézet, amelyben Illyés és társai demokratikus, harcos humanista álláspontját támadják. „Hisszük és valljuk, hogy e veszély fenevadjának kiirtására minden fegyver megengedett a magyar szellemi életben.”

Novellák, tárcák, tanulmányok, cikkek száma: 48. Néhányat említék csak cím szerint:

Novellák: Kamaszok (Erdélyi Helikon, 1941 november); Honmentés (Kelet Népe, 1941. 8. sz.); Tanyai esték (Magyarország, esti kiad. 1942. dec. 24.); Mariska hazát választ (Magyar Csillag, 1943. I. köt. 390-393. l.)

Irodalmi vonatkozású tanulmányok, cikkek, kritikák száma 43. Példaként néhány, cím szerint: Illyés Gyula intelmei Veres Péterhez (Veres Péter: Mit ér az ember, ha magyar s a Számadás című művekről.) (Magyar Nemzet, 1941. márc. 5.) Veres Péter útja (Nyugat, 1941. márc. 1.) Gellért Oszkár írta erről a tanulmányról az „Egy író élete” című művében, hogy Illyés élesen megbírálja Verest

az útvesztésért, önimádatáért. „Veres beleesett abba az önistenítő fejedelmeskedésbe, melybe Szabó Dezső óta annyian beleesnek... Itt az idő, hogy ő kilábaljon belőle.”... Gellért még hozzát teszi: Illyésnek életében talán ez volt a legkegyetlenebb kritikája, de Veres Péter nem haragudott meg érte. (Veres cikkei és más munkái, különösen a Magyar Csillagban, arról tanúskodnak, hogy megfogadta Illyés bírálatát. Illyés Gyula: „Felvételi vizsga lett, ki hogyan bírja az erős kritikát.”)

Babitsról a Babits Emlékkönyvben és a Magyar Csillagban nyolc tanulmánya jelent meg Illyésnek. Kosztolányiról nyolc tanulmányt írt. Adyról a Nyugat 1941-es évfolyamában és a Magyar Csillag 1944. január 15-i számában szolt. Móríc Zsigmondról a Naplójegyzeteken kívül, önálló írás jelent meg a Magyar Csillagban „Egy nap (1942 augusztus végi nap Móríc Zsigmonddal)”. A Nouvelle Revue de Hongrie-ban Sigismund Móríc címmel közölt tanulmányt az 1942. 251. számában. Az Ungarn-ban Fazekas Mihályról, Petőfiről írt tanulmányt, többek között. Kiemelkedik a „Hírünk a világban” című tanulmánya, amelyben a magyarság-vitához szolt hozzá (két tanulmány). „A népi írók békéje” címmel a Szabad Szó 1941. április 27-i számában írt vitacikket. Németh Lászlóról, Reguly Antalról szolt tanulmányai, Lermontov halálának évfordulóján (Nyugat, 1941 július) megjelent esszéje Illyés fáradhatatlan munkásságáról és munkabírásáról tanúskodik. Itt csak a mennyiséget mérem; a minőség egyetlen írásban sincs a legjobb színvonal alatt, sem mondandóban, sem esztétikumban.

Németül az Ungarn-ban 11 költeménye jelent meg. 1943-ban szlovákul is két alkotása látott napvilágot.

Részközlések:

Illyés különböző műveiből részleteket közölt a Magyar Kultúrszemle, a Kelet Népe, a Kis Újság, a Magyar Csillag, a Magyar Hírlap (Bratislava)... stb. A Magyar Csillagban közölt Hunok Párizsban című regényéből 10 folytatás jelent meg 1943-1944-ben. Ebben Illyés a Tanácsköztársaságot, a nemzetközi munkásmozgalmat ábrázolja. Erről a tetteről írta E. Fehér Pál a Népszabadság 1972. szeptember 15-i számában: „Ha Illyés a Hunok Párizsban-t teszi közzé... ezzel lényegében a magyar társadalmi fejlődés progresszív vonalát eleveníti meg...”

Fordítások, önálló kötetben:

1941: Giono, Jean: Örömmel élni (regény) 442 l.; 1943: Giono: Sarjú (regény) 189 l.; 1944: Molière: Don Juan (vígjáték) 150 l.; Illyés Gyula — Gutkiva, Jekaterina fordításában jelent meg Szolovjov „A csendháborító” című műve 1943-ban, 288 oldalon a Révai kiadásában.

Újrakiadások:

1942: Giono: Valaki a hegyekből; 1943: Giono: Zeng a világ.

Antológiában vagy különböző sajtóorgánumban megjelent műfordításainak száma 1941-1944 között: 74. Ismét csak a példa okáért néhány nevet sorlok fel: Apollinaire, Baudelaire, Musset, Corneille, Guillaume, Labé, Laforgue, Lamartine, Mallarmé, Marivaux, Marot, Nerval, Péguy, Racine, Régnier, Rimbaud, Ronsard, Rousseau, Sévigné, Villon, Voltaire... stb.

Az író legfontosabb dolga az alkotás, az írás. Csak a legeslegfontosabb kedvéért mond le erről. Illyés Gyulának nyilván ilyen legeslegfontosabb volt a következő szerzők és művek szerkesztése, sajtó alá rendezése, bevezetése:

Babits Emlékkönyv; Babits Mihály: Hátrahagyott versei.

Kosztolányi Dezső: Idegen költők; Abécé; Akom-bákom; Elsüllyedt Európa; Ember és világa; Erős várunk a nyelv; Felebarátaink (tollrajzok); Kortársak (tanulmányok); Lángelmék; Lenni vagy nem lenni (tanulmányok).

Új magyar dekameron (Szerk. I. Gy. 1942. 1-2. kötet)

A francia irodalom kincsesháza, 1942. 416 l.

Mindehhez tegyük hozzá: állásban volt, a Nemzeti Banknál dolgozott. Elve az volt, hogy nem az irodalomból, hanem az irodalomért él.

A rövid szemlét még egy érdekes adattal fejezem be: Illyés Gyuláról és műveiről 1941-1944 között 83-szor esett szó a magyar sajtóban.

1969 telén meglátogattam Illyés Gyulát. A Magyar Csillagról és koráról beszélgettünk. Illyés a dolgozósobájában nagy fotelban ült. A fotel peremén felesége, Flóra féloldalt férje vállára támaszkodott. Köztünk asztal. Én egy másik nagy fotelban húztam meg magam. Ők beszélgettek, egymással. Babits, Szabó Lőrinc, Sárközi, Szerb Antal, Radnóti, Tamási, Örley István keltek életre a szoba homályában.

Aztán észrevettek. A beszélgetés végén Illyés Gyula fogta a kapukulcsot, magára dobta háromnegyedes báránybéléses kabátját, csak úgy a vállára. Fejébe kucsmát nyomott. Kikísért.

A ház domboldalon áll, belátni a várost. Illyés Gyula az 1944. március 19-i német megszállásról beszélt:

— Itt szálltak a német gépek — mutatott az égre.

Aztán széles mozdulattal a városra:

— Az embereket a németek szállították, teherautón, fegyveres németek. Ilyent soha nem láttam...

...Őt is elszállították volna, a legelsőik között. Ő angyali naivitással nem hitte ezt. Az asszonyok, Flóra és Németh László felesége kényszerítették őt és Németh Lászlót arra, hogy Pestet elhagyják. A Nyugati pályaudvaron a resti egyik pincére csémpészte fel őket egy vonatra. Ettől kezdve, 1944. március 19-től, a német megszállástól a felszabadulásig valóban „nem a küzdést, hanem a kivárást, nem a tiltakozást, hanem a némaságot vállalja.”

Akkor a némaság volt a tiltakozás.

PERGEL FERENC

Fotók: Móser Zoltán